

СТРУКТУРА «Я-КОНЦЕПЦІЙ» СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Подано результати аналізу «Я-концепції» у структурі особистості студентів-психологів ВНЗ системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій, виділено її основні складові та суб'єкт-об'єктні фактори, що її детермінують.

Ключові слова: «Я-концепція», поведінкова, емоційна та когнітивна складові «Я-концепції», суб'єкт-об'єктні фактори, «образ Я».

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства інтерес психологів дедалі більше спрямований на вивчення глибинних сторін людської психіки, внутрішнього світу людини, її свідомості та самосвідомості [1; 2; 3; 4; 6; 7 та ін.]. Водночас низка важливих для практики аспектів цієї проблеми ще недостатньо висвітлені в психологічній літературі. Зокрема, ні теоретично, ні практично не розроблені питання «Я-концепції» в структурі особистості студента, яка є важливою складовою професіоналізму. Це стосується також курсантів і студентів вищих навчальних закладів Міністерства надзвичайних ситуацій України. Саме тому розробка проблеми формування «Я-концепції» та факторів, що її детермінують, є важливою як для практики екстремальних ситуацій, так і для наукових досліджень.

Стан дослідження. В багатьох психологічних теоріях «Я-концепція» виступає одним з центральних понять, але досі не існує серед дослідників її універсального визначення. В дослідженні ми спиралися на поняття «Я-концепції», запропоноване Р. Бернсом [2]. Згідно з його поглядами «Я-концепція» формується як існуюча в свідомості індивіда система уявлень, образів та оцінок, що належать індивіду і охоплює комплекс його установок. Підкреслюється, що «Я-концепція» виконує три ролі: сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і виступає джерелом очікування.

В психологічній літературі посилено розробляються основні складові «Я-концепції», дається їх глибокий аналіз та визначаються чинники, що їх детермінують [2; 4; 6; 7 та ін.]. На думку дослідників, основна складова «Я-концепції» пов'язана з особливостями самоприйняття особистості і враховує її рольові статуси та психологічні

характеристики [2]. В «Я-концепції» вчені виділяють оцінковий і описовий компоненти. Описову складову «Я-концепції» в психології прийнято називати «образом Я». Складову, пов'язану зі ставленням до себе та до окремих своїх якостей, психологи визначають як самооцінку або сприйняття себе [2, с. 4].

Є дослідження в яких розглядається проблема формування «Я-концепції» в різні вікові періоди. В спеціальній літературі розглядається проблема виміру «Я-концепції» в юнацькому віці, оскільки в цьому віці спостерігається криза ідентичності, що впливає на рольову самоідентифікацію [1; 2; 5]. Психологи підкреслюють, що домінуюче значення в формуванні «Я-концепції» належить соціалізації особистості та набуванню нових соціальних ролей. Розширення кола спілкування, розвиток когнітивних можливостей індивіда, зміна способу життя, збільшення діапазону рольових вчинків, що пов'язані з навчанням у вищому навчальному закладі, призводять до переосмислення «Я-концепції» та появою надій на майбутнє.

Мета статті полягає у визначенні основних структурних компонентів «Я-концепції» студентів-психологів.

Виклад основних положень. Експериментальною базою виступив Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Вибірка становила 78 студентів-психологів, серед них – 28 осіб четвертого курсу (35,9%), 28 респондентів третього курсу (35,9%), 22 студенти п'ятого курсу (28,2%). Серед цієї групи респондентів є відмінності: 20 осіб вчать на державній формі навчання (курсанти), а 58 осіб на платній формі навчання (студенти). Навчальний процес у цих груп не відрізняється, проте є відмінності під час відбору абітурієнтів та несення служби.

Виділені підструктури «Я-концепції» діагностувались таким чином: пізнавальна складова досліджувалась за допомогою методики 16 PF Кеттелла (шкала інтелектуального розвитку) та запитальника для визначення домінуючого мислення; оцінково-емоційна складова визначалась методами інтегральної самооцінки особистості «Хто я є в цьому світі?», домінуючої емоційної модальності (Л. А. Рабінович) та емоційного інтелекту (Н. Холл); поведінкова складова визначалась методиками діагностики вольового потенціалу особистості, рівня суб'єктивного контролю (Дж. Роттера), запитальником з визначення мотивації досягнення успіху та уникнення невдач (А. Мехрабіан).

Об'єктні чинники, що детермінують «Я-концепцію», вивчались за допомогою біографічного опитувальника (Ботнер зі співавторами), зокрема діагностувались сімейна ситуація, стиль домінуючого виховання, задоволеність навчальною діяльністю.

Суб'єктні чинники досліджувались за допомогою запитальників Р. Б. Кеттелла, Г. Айзенка, К. К. Платонова, К. Леоградта, Басса-Дарки, Р. Плутчека, які діагностували особливості характеру та темпераменту особистості, акцентуації її характеру, агресивні тенденції, типології психологічного захисту.

Отримані в дослідженні дані оброблялись за допомогою методів кореляційного та факторного аналізів з пакету прикладних програм «Statistika-7».

Виділено три групи обстежуваних з високим, середнім і низьким рівнем сформованості «Я-образу». Критерієм для цього виступили: для когнітивної складової – інтегральна оцінка пізнавальних процесів, для емоційної – інтегральний показник емоційного інтелекту EQ, для поведінкової – показник вольового потенціалу.

За результатами дослідження виявилось, що найбільш повно сформовані в цьому віковому періоді когнітивні компоненти «Я-структури» особистості. Наприклад, у вибірці в цілому ця підструктура високо розвинута у 8% респондентів, середньо сформована – у 88%, низько сформована – у 4%.

Дещо гірше у цієї категорії обстежуваних розвинута поведінкова складова «Я-концепції». У 51% обстежуваних спостерігається середній рівень сформованості цих елементів, у 46% – низький рівень сформованості, у 3% – високий.

Найгірше сформована у цьому віковому періоді емоційна складова «Я-концепції». Під час дослідження отримано такі результати: 54% опитаних мають низький розвиток цього компоненту, 41% – середній і лише у 5% респондентів цей компонент сформований на високому рівні.

За результатами дослідження спостерігаються відмінності в структурі «Я-концепції» студентів і курсантів. Наприклад, у курсантів і студентів найгірше сформована емоційна складова «Я-концепції», але серед студентів на 10% більше опитуваних (64%) мають низький рівень розвитку її показників. У 31% опитуваних емоційні складові досягли середнього рівня розвитку і лише у 4% студентів ці елементи сформовані на високому рівні. Більш висока стабільність нервових процесів курсантів пояснюється проведенням профорієнтаційним психологічним відбором. В процесі відбору досліджувалися окремі властивості особистості абітурієнта, які мають значення для діяльності в екстремальних ситуаціях. Такими індивідуальними якостями є психофізіологічні особливості людини, пов'язані з основними параметрами нервової системи – силою, рухливістю і урівноваженістю. Оскільки професія рятувальника вимагає високої здатності протистояти впливу екстремального середовища, в

якому виконується професійна діяльність, були відібрані абітурієнти – курсанти, які мають високий рівень урівноваженості процесів збудження і гальмування, або їх значну силу. Від цих якостей залежить наполегливість і витримка особистості, її психологічна адаптованість до екстремальних умов, психічне здоров'я. І тому, відбираючи кандидатів до навчального закладу, спеціалісти, які проводили відбір абітурієнтів, акцентували увагу, насамперед, на цих якостях. Найбільш імовірно, що формування низького рівня емоційного компонента в структурі особистості студента зумовлено такими властивостями нервової системи і темпераменту, як емоційна і вегетативна збудливість, імпульсивність, нестійкість нервових процесів.

Як у курсантів, так і у студентів найбільш високо розвинуті когнітивний компонент «Я-структури» особистості, але статистично значимих відмінностей не виявлено. Наприклад, її елементи високо розвинуті у 9% студентів, низько сформовані у 5% і середньо сформовані у 86%.

Різниця між курсантами і студентами встановлена також під час аналізу поведінкової складової «Я-концепції». У студентів частіше зафіксований низький рівень розвитку цих компонентів. Цей показник проявляється у 58% випадків, проти 46% групи курсантів. У 43% студентської групи середній ступінь сформованості поведінкової складової, у 5% – високий. Більш високий розвиток поведінкових компонентів «Я-концепції» курсантів пояснюється, на наш погляд, специфікою життєдіяльності курсантів, зокрема казарменним режимом проживання, специфікою спілкування, підвищеними вимогами до самоорганізації, значними фізичними навантаженнями, що загартовують характер особистості, формують відповідальність та самостійність.

Чітку і повну картину впливу суб'єкт-об'єктних факторів на формування складових структури «Я-концепції» психологів дає факторний аналіз. Інтерпретація результатів факторного аналізу здійснювалась за значенням факторних навантажень. Статистично значущими вважалися факторні ваги від 0,380 і вище.

Факторний аналіз дозволив у кожній складовій «Я-концепції» виділити три значущих чинники. Результати факторного аналізу подано в таблицях 1, 2, 3.

Фактори, які детермінують когнітивну складову «Я-концепції» особистості студента-психолога, ми інтерпретували таким чином.

Фактор 1. На 1%-му рівні значущості – п'ять показників (табл. 1). Найбільш питому вагу має показник «самооцінка здібностей», який зумовлює професійний ріст особистості, успіхи в навчальній діяльності та життєві досягнення. Показники рівня інтелекту та

учбової підготовки характеризують здатність обстежуваних планувати і виконувати програму навчальної діяльності і правильно будувати процес засвоєння знань. Оскільки ці показники є домінуючими, є підстави назвати чинник «інтелектуальні здібності».

Таблиця 1

Фактори детермінації когнітивної складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Інтелектуальні здібності	Набутий соціальний досвід	Успішність навчальної діяльності
1.	Самооцінка здібностей	0,702		
2.	Рівень інтелекту	0,562		
3.	Сила Я	0,526		
4.	Емоційна стабільність	0,811		
5.	Навчальна підготовка	0,497		
6.	Соціальне становище		0,583	
7.	Практичність		0,413	
8.	Сімейна ситуація		0,394	
9.	Низький рівень тривоги		-0,386	
10.	Стиль виховання		-0,414	
11.	Середній бал успішності			-0,538
12.	Конкретне мислення			0,562
13.	Соціальна активність			0,540
14.	Мотив досягнення успіху			0,515

Фактор 2 можна визначити як фактор «набутого соціального досвіду», оскільки факторні навантаження показників практичності, сімейної ситуації, соціального становища та стилю сімейного виховання у цих змінних досить значні (табл. 1). Крім того, значні показники, які характеризують емоційну сферу особистості, що впливає на засвоєння соціальних цінностей і визначає її статус у системі взаємовідносин групи. Такими показниками виступили тривожність і емоційна стійкість.

Фактор 3. Третій фактор, названий «успішністю навчальної діяльності», об'єднує такі показники: середній бал успішності, конкретне мислення, соціальну активність, мотив досягнення успіху (табл. 1).

Під час дослідження емоційної складової «Я-концепції» виділено також три фактори, які інтерпретовані таким чином. У **Фактор 1** зі значною вагою увійшли шість показників. Його провідні характеристики – властивості темпераменту і характеру особистості. Він охоплює: екзальтованість, ситуативну тривожність, особистісну тривожність, дистимність, циклоїдність, невпевненість. Оскільки в організації фактора брали участь показники, пов'язані з тривожністю, їх спільність дозволяє назвати цей фактор «тривожність як риса особистості».

Таблиця 2

Фактори детермінації емоційної складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Тривожність як риса особистості	Емоційна стійкість	Самоконтроль особистості
1.	Невпевненість	0,385		
2.	Циклоїдність	0,378		
3.	Дистимність	-0,476		
4.	Екзальтованість	0,589		
5.	Ситуативна тривожність	0,526		
6.	Особистісна тривожність	0,452		
7.	Емоційна лабільність		0,442	
8.	Тривожність		0,460	
9.	Дратівливість		-0,791	
10.	Негативізм		-0,798	
11.	Опосередкована агресія		-0,733	
12.	Імпульсивність			0,811
13.	Чуйність			0,786
14.	Врівноваженість			0,633
15.	Низька невротичність			0,602
16.	Гіпертимність			0,641

Фактор 2 можна визначити як «фактор емоційної стійкості», оскільки факторні навантаження показників імпульсивності, чуйності,

рівноваженості, низької невротизації, гіпертимності мають досить значну питому вагу (табл. 2).

Найбільшу питому вагу у **Факторі 3** має показник дратівливості, який визначає високу або низьку стійкість особистості у відношенні до стресогенних ситуацій. До того ж показники агресивності та емоційної лабільності, негативізму і тривожності, які увійшли в цей фактор, характеризують здатність особистості управляти своєю емоційною сферою, що впливає як на її самооцінку, так і на самопочуття. Оскільки показники цього фактору характеризують можливості індивіда контролювати свої дії в різноманітних ситуаціях, цей фактор був інтерпретований як «самоконтроль особистості».

Визначені також числові значення факторів, які формують поведінкову складову «Я-концепції».

У **Факторі 1** з позитивними зв'язками увійшли показники соціальної активності, типу сімейного виховання, сімейної ситуації, екстраверсії, спрямованості особистості (табл. 3). Ці характеристики добре впливають на взаємодію індивіда та процеси його комунікації. Цей фактор названий «соціальною активністю особистості» за найбільшою питомою вагою цього показника.

Таблиця 3

Фактори детермінації поведінкової складової «Я-концепції»

№ з/п	Показники	Фактори		
		F1	F2	F3
		Соціальна активність особистості	Негнучкість в системі контактів	Моральна нормативність
1.	Соціальна активність	0,540		
2.	Тип виховання	0,414		
3.	Сімейна ситуація	0,394		
4.	Екстраверсія	0,479		
5.	Спрямованість	0,412		
6.	Індивідуалістичність		0,808	
7.	Консерватизм		0,646	
8.	Ригідність в системі контактів		0,552	
9.	Демонстративність		-0,403	
10.	Нонконформність			0,830
11.	Витіснення			0,649
12.	Довірливість			0,486
13.	Тривожність			0,460
14.	Компенсація			0,463
15.	Раціоналізація			0,451

Фактор 2 – «негнучкість у системі контактів». Він охоплює показники показники зі значними факторними навантаженнями індивідуалістичності, консерватизму, ригідність в системі контактів, демонстративності.

Провідними характеристиками фактору 3 є: нонконформізм, витіснення як механізм захисту, довірливість, тривожність, компенсація, раціоналізація. Як бачимо, в організації фактора насамперед брали участь змінні, які характеризують морально-ціннісні орієнтири особистості та методи її захисту. Спільність цих показників дозволяє назвати фактор 3 «моральною нормативністю».

Висновки. Підводячи підсумки результату дослідження, можна зазначити, що структура «Я-концепції» курсанта та студента, які вивчають психологію, зумовлюється численними особистісними характеристиками, синтезом біологічних і соціальних особливостей психіки.

Експериментально підтверджено, що компоненти когнітивної, емоційної і поведінкової складової «Я-концепції» особистості юнацького віку розвиваються нерівномірно, до того ж детермінуються суб'єктивними факторами в різній їх взаємодії. Доказано, що найбільш повно сформовані в цьому віковому періоді когнітивні компоненти «Я-структури» особистості, дещо гірше розвинута поведінкова складова, а найгірше – емоційна складова «Я-концепції». Згідно з аналізом середньостатистичних показників поведінкової, когнітивної та емоційної складової виділені групи високого, середнього і низького рівня сформованості «Я-образу».

За результатами факторного аналізу у кожній складовій «Я-концепції» виділено три значимих фактори. Когнітивна складова зумовлюється факторами «інтелектуальних здібностей», «набутого соціального досвіду», «успішності навчальної діяльності». Емоційна складова «Я-концепції» детермінується факторами: «тривожність як риса особистості», «емоційна стійкість», «самоконтроль особистості». Поведінкову складову утворюють фактори: «соціальна активність особистості», «негнучкість в системі контактів», «моральна нормативність».

1. Ассаджоли Р. Психосинтез: теорія і практика / Р. Ассаджоли. – М.: Реф-бук, 1994. – 314 с.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.

3. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.

4. Гуменюк О. С. Психологія Я-концепції / О. С. Гуменюк. – Т.: Економічна думка, 2002. – С. 3–14.

5. Джемс У. Психологія / под ред. Л. А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 386 с.

6. Интегральная индивидуальность, Я-концепция, личность / под ред. Л. Я. Дорфмана. – М.: Смысл, 2004 – 319 с.
7. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 352 с.
8. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
9. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.

Сирко Р. І. Структура «Я-концепції» студентів-психологів вищих навчальних закладів Державної служби України по надзвичайних ситуаціях

В статті висвітлюються результати аналізу «Я-концепції» в структурі особистості студентів-психологів ВУЗів Державної служби України по надзвичайних ситуаціях, виділяються її основні складові частини і суб'єкт-об'єктні фактори, які їх детермінують.

Ключові слова: «Я-концепція», поведінчеська, емоційна і когнітивна складові частини «Я-концепції», суб'єкт-об'єктні фактори, «образ Я».

Sirko R. I. A structure of the 'I-concept' in the personality of students-psychologists in the higher educational establishments of Civil Service of Emergencies of Ukraine

The article presents the results of the analysis of the 'I-concept' in the personality of students-psychologists in the higher educational establishments of Civil Service of Emergencies of Ukraine. The main components and subjective and objective factors which determine it are also pointed out.

Key words: the 'I-concept', behavioral, emotional and cognitive components, subjective and objective factors, the 'I-image'.

Стаття надійшла 28 жовтня 2013 р.